

УДК 378.2

ЛІЛІЯ СУШЕНЦЕВА, д-р пед. наук, професор
ДВНЗ «Криворізький національний університет», МОН України,
Адреса: мкрн. Сонячний 57, кв. 56 м. Кривий Ріг, 50056
E-mail: sushentz2009@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

АНОТАЦІЯ

Розглянуто проблему формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до професійної адаптації в умовах глобалізаційних процесів у суспільстві. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої вивченню проблем професійної адаптації та формуванню готовності фахівців до неї. Досліджено різні підходи до трактування поняття «адаптація» з позицій різних наук як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі. Визначено, що професійна адаптація є процесом входження молодого педагога професійного навчання в нове соціальне середовище, в систему міжособистісних відносин певного колективу, під час якого відбувається вироблення еталонів мислення й поведінки відповідно до системи цінностей і норм поведінки колективу. Готовність до професійної адаптації є одним з невід'ємних показників професійної та соціальної зрілості суб'єкта, тією особливою межею, яка характеризує внутрішню готовність людини до якісних змін.

Ключові слова: формування готовності, педагог професійного навчання, професійна адаптація, доглобалізаційні процеси.

ВСТУП

Глобальна цивілізаційна криза початку ХХІ століття, охопивши освітню галузь, проявилася в фрагментарності бачення людиною реальності, що в умовах народження постіндустріального інформаційного суспільства не дає людям змоги адекватно реагувати на загострення енергетичної кризи, девальвацію моральних норм і духовних цінностей, калейдоскопічність зміни технологій, нестабільність політичної ситуації. Не викликає сумнівів, що з позицій гуманізації суспільства і освіти, орієнтація на людину, фундаментальні цінності, рішуча демократизація освіти – це питання, які варто розглядати по-іншому: сама особистість фахівця буде пред'являти все більші вимоги до виробництва, у тому числі й до кваліфікації праці, її інтелектуального і творчого змісту. Ці вимоги будуть неухильно зростати з підвищенням рівня загальної та професійної освіти людини. Сьогодні під лавиною інформації ми страждаємо від нездатності охопити комплексність проблем, зрозуміти зв'язки і взаємодії між речами, які у нашій сегментованій свідомості перебувають у різних сферах [2]. Ця думка відомого українського вченого С. Гончаренка є підтвердженням того, що на часі виникла об'єктивна необхідність у підготовці педагога професійного навчання нового типу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті ставимо за мету висвітлити проблему формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до професійної адаптації в умовах глобалізаційних процесів у суспільстві.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальновідомо, що у навчально-виробничому процесі професійно-технічного навчального закладу вирішальну роль відіграють викладачі спеціальних і загальнотехнічних дисциплін та майстри виробничого навчання (далі – педагоги професійного навчання), адже вони організують пізнавальну діяльність учнів. Планомірно організована діяльність педагога професійного навчання та учнів спрямована на забезпечення оволодіння учнями професійними знаннями, уміннями і навичками, уміннями самостійно аналізувати виробничі ситуації і знаходити способи їх вирішення, а також на розвиток розумових і фізичних здібностей учнів. На думку О. Е. Коваленко, «надзвичайно важливою стає проблема аналізу діяльності інженера-педагога, виділення його професійно значущих якостей, необхідних для роботи, визначення способів їх формування в період одержання базової освіти у вищому навчальному закладі, а також в системі підвищення кваліфікації» [4, с. 6]. Це пов'язано з тим, що розвиток виробничих, інформаційно-комунікаційних технологій, техніки, швидкоплинні умови життя в інформаційному суспільстві, наукові знання, що постійно оновлюються, вимагають від педагога професійного навчання умінь мобільного реагування в своїй професійній діяльності на постійно змінювані потреби суспільства. Водночас нові технології, безперервні інноваційні процеси в освіті, перехід до компетентнісного підходу, необхідність формування мобільних кваліфікованих робітничих кадрів – все це теж вимагає від педагогів професійного навчання мобільності та готовності працювати в умовах постійних змін. Дійсно, сучасному динамічному суспільству потрібний педагог, відкритий до всього нового, здатний швидко адаптуватися в складних умовах професійної і соціальної дійсності, самостійно й відповідально приймати рішення, орієнтований на успіх і постійне самовдосконалення. Тому готовність до професійної адаптації як один з невід'ємних показників професійної і соціальної зрілості суб'єкта є тією особливою межею, яка характеризує внутрішню готовність людини до якісних змін.

Феномен адаптації вивчався з різних позицій такими авторами, як В. Т. Ащепков, М. І. Бордуков, Л. Г. Єгорова, Л. Г. Земцова, І. А. Зимна, І. Калайков, П. С. Кузнецов, А. К. Маркова, Г. П. Медведєв, Л. М. Мілославова, Л. М. Мітіна, О. Г. Мороз, Д. В. Ольшанський, В. А. Петровський, Н. Н. Шамрай та ін.

У зарубіжній літературі адаптація розглядається як: форма захисного пристосування людини до соціальних вимог (П. Ділор); засвоєння соціальних ролей (Т. Парсон); подолання напруги (А. Ходаков); вихід зі стресової ситуації (Г. Сельє); сукупність пристосувальних реакцій, в основі яких лежить активне освоєння середовища, його зміна і створення необхідних умов для успішної діяльності (Т. Шибутані).

Кількість видів адаптації у різних дослідників істотно відрізняється:

Г.П. Медведєв виділяє два види адаптації фахівця: соціальну і професійну (Г. П. Медведєв, Б. П. Рубін, Ю. Г. Колесніков, 1969); Л. Г. Єгорова називає три види адаптації: соціальну, професійну, соціально-психологічну (Єгорова, 1983); Д. В. Ольшанський розрізняє соціальну, психологічну, біологічну і фізіологічну адаптації (Ольшанский, 1994); П. С. Кузнецов виокремлює економічну, побутову, регулятивну, сексуальну, комунікативну, когнітивну адаптації (Кузнецов, 1991); О. Г. Мороз розглядає вісім видів адаптації молодого педагога: професійну, соціально-психологічну, соціальну, правову, суспільно-політичну, психофізіологічну, побутову, кліматогеографічну (Мороз, 1983, 1990); В. Т. Ащепков наголошує на необхідності формування у молодого викладача ВНЗ психологічної, соціальної, дидактичної, методичної, наукової, специфічної, виховної, біологічної, фізіологічної, економічної,

побутової, політичної, правової, етнічної, кліматогеографічної адаптацій (Ащепков, 1997, 1998).

Адаптація як процес і адаптованість як властивість особистості нерозривно пов'язані з інформаційними процесами, що відбуваються сьогодні в природі, суспільстві, техносфері. Адаптація можлива тільки в складних самоорганізованих відкритих системах, що обмінюються інформацією з зовнішнім середовищем. Наше суспільство вступило в постіндустріальну епоху свого розвитку, яка характеризується експоненціально наростаючим потоком інформації, швидким кількісним і якісним формуванням ноосфери. У цих умовах особливо важливим є процес адаптації людини в суспільстві, професійній діяльності, особистому житті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Суть феномену «адаптація» з позицій біології та фізіології розглядається у двох контекстах: як механізм еволюції біологічного виду, спільноти і як механізм пристосування окремих індивідів до впливу зовнішнього середовища.

З позиції соціальних наук пропонується кілька формулювань феномена адаптації та його характеристик. «Адаптація» (від лат. *Adaptatio* – пристосовувати, влаштовувати) – це пристосування організму, особистості, її систем до характеру окремих впливів або до змінених умов життя в цілому. Адаптація компенсує недоліки звичної поведінки в нових умовах. Завдяки адаптації створюються можливості для оптимального функціонування організму, особистості в незвичній обстановці.

Зміни в соціумі значно перевищують динаміку особистісної готовності до їх адаптації. Система освіти в цій ситуації покликана допомогти майбутньому педагогу професійного навчання сформувати в собі якості, необхідні для становлення професійно спроможної, конкурентоздатної, активної особистості, спроможної адаптуватися до реальних умов навчально-виробничого процесу професійно-технічного навчального закладу в максимально короткі терміни. Тому адаптація як процес і адаптованість як властивість особистості стають для майбутнього педагога професійного навчання основоположними в процесі його підготовки і професійної діяльності.

Як свідчать результати досліджень науковців і наші власні спостереження, для молодого педагога професійного навчання соціальна адаптація є основоположною порівняно з іншими видами адаптації. Під соціальною адаптацією будемо розуміти багатofакторний і багатомірний процес входження особистості в нове соціальне оточення для спільної діяльності в напрямі прогресивних змін як особистості, так і середовища.

У професійно-технічному навчальному закладі соціальним середовищем для молодого педагога професійного навчання є педагогічний колектив і колектив учнів навчального закладу, які забезпечують взаємодію, спілкування, узгодженість з соціальним середовищем кожного педагога.

Психологічна адаптація тісно пов'язана з соціальною і обумовлена суспільним характером змін навколишнього середовища, людської свідомості. Психологічна адаптація – це реакція на новизну навколишнього середовища. Вона передбачає мотивацію адаптивної поведінки людини, формування мети і програми її поведінки. Психологічна адаптація надає динаміці адаптивної діяльності індивідуально-емоційне забарвлення відповідно до особливостей психіки індивіда.

Характер протікання психологічної адаптації залежить від особливостей професійної адаптації, оскільки джерелом емоційної напруженості й дискомфорту можуть стати помилки і невдачі професійного плану. За теорією А. Л. Венгер, причина дезадаптації

індивіда може полягати в психологічних особливостях особистості, яка адаптується, особливостях її діяльності та взаємовідносин з оточуючими (Венгер, 1995).

Основою адаптації є професійна адаптація. Вона має свою структуру, форму, зміст, механізми, рушійні сили, траєкторію, тенденції та закономірності розвитку, які піддаються психолого-педагогічному коригуванню зсередини (з боку самого викладача) і ззовні (з боку колективу). Її найбільш загальне визначення належить К. К. Платонову: «профадaptaція до нових умов діяльності здійснюється шляхом систематичного виконання діяльності, яка постійно ускладнюється, в цих нових умовах» (Платонов, 1972).

Низка дослідників пов'язують поняття професійної адаптації з оволодінням знаннями, вміннями, навичками, нормами і функціями професійної діяльності (С.Г. Вершловський). Інші вважають, що адаптація – це «процес інтеграції в професію, оволодіння майстерністю, застосування професійних знань, умінь і навичок до конкретних ситуацій» (Шиян, 1996).

Ми вважаємо, що професійна адаптація є *процесом входження* молодого педагога професійного навчання в нове соціальне середовище, *систему міжособистісних відносин* певного колективу, під час якого відбувається *вироблення еталонів мислення й поведінки* відповідно до системи цінностей і норм поведінки певного колективу. Ці три компоненти в професійній адаптації тісно взаємопов'язані і в реальній практичній діяльності обумовлюють один одного, утворюючи єдине ціле. Тому особливого значення у підготовці педагога професійного навчання до професійної адаптації є формування у нього готовності до адаптації ще в стінах ВНЗ.

У процесі навчання студентів у ВНЗ формується основа їх трудової, професійної діяльності, а саме – готовність до неї. Поняття професійної готовності розглядається як категорія теорії діяльності (стан) і розуміється, з одного боку, як результат процесу підготовки, з іншого – як установка на щось [8].

Аналіз існуючих підходів свідчить, що найчастіше готовність досліджується як певний стан свідомості, психіки, функціональних систем в ситуації відповідальних дій або підготовки до них. У цілому готовність до професійної діяльності розглядається як: активне перебування особистості в стані, що викликає діяльність; наслідок діяльності; якість, що визначає установки на професійні ситуації та завдання; передумова до цілеспрямованої діяльності, її регуляція, стійкості, ефективності; форма діяльності суб'єкта, яка включається в загальний потік його умов [9].

Головною особливістю готовності до професійної адаптації, як відзначають дослідники, є інтегративний характер професійної діяльності педагога, що виявляється в упорядкованості внутрішніх структур, узгодженості основних компонентів особистості професіонала, стійкості, стабільності та наступності її функціонування. Отже, готовності до професійної діяльності притаманні ознаки, що свідчать про цілісний прояв всіх сторін особистості майбутнього педагога професійного навчання, зокрема його пізнавальної, емоційної та мотиваційної компоненти.

Аналіз наукових підходів до формування готовності до професійної адаптації дозволяє виокремити в ній дві складові: психологічну й діяльнісну.

Водночас реальність показує, що без наявності добре розвинутої професійної мобільності педагог не має перспективи не тільки професійного зростання, а й професійної адаптації.

Професійна мобільність передбачає володіння системою узагальнених професійних способів і умінь ефективно їх використовувати для виконання певних завдань у суміжних галузях виробництва і порівняно легко переходити від однієї діяльності до

іншої. Професійна мобільність передбачає також високий рівень узагальнених професійних знань, готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання різних завдань у процесі педагогічної діяльності. В умовах швидких змін техніки й технології виробництва професійна мобільність виступає важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста...» [6, с. 482].

Наразі професійна мобільність відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному суспільстві, адже вона безпосередньо пов'язана з рівнем професійної освіти людини і є найбільш надійним каналом висхідної професійної мобільності. Заслугує на увагу думка Р. Пріми стосовно того, що професійну мобільність педагога доцільно розглядати як: «підґрунтя ефективного реагування особистості на «виклик» сучасного суспільства, своєрідний особистісний ресурс, що лежить в основі дієвого перетворення суспільного довкілля і самого себе в ньому; системне багатогранне явище, що вимагає інтегрованого, міждисциплінарного дослідження; внутрішній (мотиваційно-інтелектуально-вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації й діяльнісного реагування в динамічних соціальних і професійних умовах у відповідності з власними життєвими позиціями; готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); професійну активність, суб'єктивність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем» [7, с. 101–102].

Отже, в епоху глобалізаційних змін у суспільстві та за нових соціально-економічних умов розвитку ринкових відносин в Україні необхідно не тільки підвищувати професійний рівень педагогічних кадрів, а й формувати в них готовність та здатність до професійної мобільності. На такий висновок нас наштотхнули результати дослідження, яке показало, що однією з провідних проблем розвитку психолого-педагогічної готовності педагога професійного навчання до професійної адаптації є його нездатність оцінити свої можливості й спрогнозувати особистісний розвиток, знайти власне рішення в ситуації вибору, відстояти свою індивідуальність, забезпечуючи перспективи кар'єрного зростання. Це породжує стереотипність професійного мислення й поведінкових штампів, невпевненість у собі і як результат – професійну приреченість (незадоволення роботою і водночас острах змінити її). Така незрілість професіонала (не тільки в педагогічній діяльності), нездатність відповідати за себе й за результати своєї праці, невміння самокритично оцінити свою корисність на цьому поприщі стає причиною невдоволення собою, а часом і психічної деформації особистості.

У процесі дослідження було проведено опитування викладачів й майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів (367 осіб), спрямоване на виявлення їх ставлення до виконуваної професійної діяльності й зміни професії. 12 % опитаних знаходять повне професійне задоволення в роботі з учнями, 48 % не бачать перспективи кар'єрного зростання, хоча впевнені у своїх здібностях виконувати керівну роботу, 35 % хотіли б змінити професію, тому що не можуть працювати згідно з новими вимогами, але не готові до таких змін. Не дали відповіді 5 %. Третина педагогів вважає, що неправильно вибрали професію, але не бачать перспективи самореалізації в іншій діяльності. Результати опитування показали, що сучасні педагоги професійного навчання відчують потребу в знаннях про сутність та значення професійної адаптації, професійної мобільності, хотіли б уміти прогнозувати особистісне та професійне зростання. На цьому ґрунті виникає суперечність між соціальним замовленням на підготовку професійно мобільних кваліфікованих робітників й реальними можливостями педагогів професійного навчання повноцінно

виконувати завдання в умовах системи професійної підготовки у професійно-технічному навчальному закладі. Отже, слід переглянути зміст підготовки майбутніх педагогів професійного навчання та зміст методичної роботи у професійно-технічних навчальних закладах, щоб забезпечити умови для розвитку особистості педагога професійного навчання, який би був професійно мобільним і готовим до професійної адаптації та підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

Узагальнені результати дослідження свідчать, що формування готовності до професійної адаптації в процесі професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання буде ефективним, якщо будуть виявлені ключові компетенції, метапрофесійні якості, інженерно-педагогічні компетенції (технічна, педагогічна, соціальна, психологічна і нормативно-етична компетенції; професійно-дидактичні компетенції; компетенції контролю; організаційні (менеджерські) компетенції; комунікативна компетенція і вміння працювати в команді; здатність до рефлексії і саморозвитку), особистісні якості і здібності (соціальна активність, яка знаходить вияв у готовності брати участь і безпосередньо брати участь у різних громадських заходах, проєктах різної змістової спрямованості), висока адаптивність до різних суспільних ситуацій, функціонально різних видів діяльності, креативність, творче перетворення будь-якої ситуації.

Наявність професійної мобільності передбачає готовність майбутнього педагога професійного навчання до зміни виконуваних професійних завдань, місця роботи, швидкого розв'язання педагогічних ситуацій, освоєння нових педагогічних технологій навчання. Такий педагог професійного навчання буде готовим до професійної адаптації й професійного зростання.

Педагогічна практика показує, що педагогічна діяльність, не підкріплена науковою і методичною роботою, призводить до швидкого згасання професійної педагогічної майстерності. На нашу думку, професіоналізм педагога і його професійна мобільність дуже тісно пов'язані між собою. Професійна мобільність власне й виявляється в умінні бачити і формулювати педагогічні завдання на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх вирішення.

Досліджуючи розвиток соціально-професійної мобільності андрагогів, Ю. Калиновський виділяє такі критерії оцінки мобільності: властивості та якості особистості (відкритість світу, довіра до людей і до себе, гнучкість, оперативність, локалізація контролю, толерантність); уміння (рефлексії, саморегуляції, самовизначення, цільовизначення); здібності (бачити і розуміти сутність змін у соціумі; бачити варіативність і альтернативність розвитку ситуації); здатності (конструктивно й продуктивно мислити, проєктувати необхідні зміни в мікросоціумі, вирішувати проблеми, адаптуватися до змін) [3, с. 284]. Тож, саме ключові та професійні компетенції спрямовуються на розвиток важливих якостей педагога професійного навчання, які сприяють підвищенню його професійної мобільності, а, отже, й професійної адаптації.

ВИСНОВКИ

Таким чином, формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до професійної адаптації в умовах глобалізаційних змін у суспільстві передбачає формування їх професійної мобільності, яка являє собою певний триплекс, що включає: *якості* особистості, які забезпечують її внутрішній розвиток через сформованість ключових і загальнопрофесійних компетентностей; *професійну діяльність*, детерміновану подіями, що змінюють середовище, і результатом якої виступає самореалізація педагога в житті та професії; *процес перетворення* педагогом учнів, самого себе, а також навколишнього професійного та життєвого середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Игошев Б. М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете : [монография] / Б. М. Игошев. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 201 с.
2. Гончаренко С. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу / С. Гончаренко // Проф.-техн. освіта. – 2005. – № 1. – С. 5–6.
3. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Калиновский Юрий Исаакович. – СПб., 2001. – 470 с.
4. Коваленко Е. Э. Дидактические основы профессионально-методической подготовки преподавателей специальных дисциплин : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Коваленко Елена Эдуардовна. – Харьков, 1999. – 407 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Розвиток. Результати / Василь Григорович Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
6. Педагогика : большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.
7. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика [монографія] / Р. М. Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 2009. – 367 с.
8. Ростунов А. Т. Формирование профессиональной пригодности [Текст] / А. Т. Ростунов. – М., 1984. – 176 с.
9. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности [Текст] / П. А. Шавир. – М., 1981. – 95 с.